

РОЗДІЛ III. СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

УДК 378.091.12:364-787.7

DOI <https://doi.org/10.26661/2522-4360-2020-3-1-24>

АЛЬТЕРНАТИВА ІНСТИТУЦІЙНОМУ ДОГЛЯДУ ТА ВИХОВАННЮ ДІТЕЙ

Безрук М. Л.

аспірантка кафедри соціальної педагогіки та спеціальної освіти

Запорізький національний університет

вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна

orcid.org/0000-0003-4664-1949

marinka_bezruk94@meta.ua

Ключові слова:

альтернативні соціальні послуги, деінституціалізація, децентралізація, надавач соціальних послуг, патронат над дитиною, складні життєві обставини.

У статті розглянуто комплексну соціальну послугу патронату над дитиною як альтернативу інституційному догляду та вихованню дітей, які опинились у складних життєвих обставинах та з певних причин позбавлені батьківської опіки і піклування. Наведено сутність послуги з патронату як такої, що забезпечує найкращі інтереси дитини та відповідає провідним напрямам державної соціальної політики. Актуалізовано проблему розвитку послуги патронату над дитиною в межах процесу реформування соціальної сфери останнього десятиліття. Здійснено аналіз діяльності системи інституційних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на прикладі Запорізької області, оскільки Запорізька область має найвищий рівень інституціалізації дітей. Зазначено кількісні показники функціонуючих закладів інтернатного типу та кількість дітей, влаштованих у них протягом 2020 року. Обґрунтована необхідність ефективної інформаційно-просвітницької діяльності. Сформульовано твердження про те, що наявність сімей патронатних вихователів прямо пов'язана із компетентністю надавачів соціальних послуг, відповідальних за пошук та первинний відбір кандидатів у патронатні вихователі. Вивчено рівень професійної компетентності надавачів соціальних послуг задля активізації створення сімей патронатних вихователів. Основними індикаторами оцінювання компетентності надавачів соціальних послуг є: обізнаність респондентів щодо послуги патронату над дитиною: змісту, специфіки, переваг; зміст і методи інформаційно-просвітницької діяльності фахівців на території; ставлення респондентів до послуги патронату над дитиною та визначення її потреби; оцінка учасниками власної участі у процесі розвитку послуги патронату над дитиною. Визначені основні напрями підвищення якості та ефективності інформаційно-просвітницької діяльності та рекомендації для покращення процесу розвитку послуги з патронату у таких двох основних векторах, як безпосередня робота фахівців із населенням та робота з керівництвом адміністративно-територіальної одиниці.

ALTERNATIVE TO INSTITUTIONAL CARE AND CHILDREN UPBRINGING

Bezruk M. L.

Postgraduate Student at the Department of Social Pedagogy and Special Education

Zaporizhzhia National University

Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine

orcid.org/0000-0003-4664-1949

marinka_bezruk94@meta.ua

Key words: *alternative social services, deinstitutionalization, decentralization, social service provider, patronage of a child, hardship in lives.*

This article covers a complex social patronage of a child as alternative to institutional care and upbringing of children who experienced hardship in their lives and deprived of parental care for a certain reason. It represents the essence of a patronage service, which ensures interests of a child and corresponds to the leading branches of a state social policy. The article states the problem of a child patronage development within reforming of a last decade social sphere. Zaporizhzhia region is the basis for analyzing the performance of institutions for orphans and children deprived of parental care, because Zaporizhzhia region has the highest level of the children institutionalization. The article includes quantitative indicators of the functioning residential institutions and the children these institutions were accommodated by during 2020. The necessity of effective information educational environment is demonstrated as well. The direct connection was established between patronage education families and a competence of social service providers responsible for a search and selection of prospective patronage educators. The level of a professional competence of social service providers was investigated in order to intensify the number of patronage education families. The main indicators to evaluate the competence of social service providers are awareness of the respondents on a child patronage sphere: main principles, particular characteristics, advantages; content and methods of information educational activity of the local specialists; the attitude of respondents towards the service of a child patronage and determination of its needs; personal assessment of participants of their own contribution to the development of a child patronage. The principal directions for improving the quality and efficiency of information educational environment and recommendations for the development of patronage services in two main vectors are the following: direct interaction specialists with the population and the leadership of the administrative-territorial area.

Вивчення проблеми патронатного виховання зумовлене реформами соціальної сфери останнього десятиліття, зокрема такими, як децентралізація влади та деінституціалізація закладів інтернатного типу для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також актуальністю розвитку нових альтернативних послуг для дітей, які з певних причин позбавлені батьківської турботи, піклування, перебувають у складних життєвих обставинах, права яких порушені. З огляду на зазначене, серед нових послуг, що набули особливої соціальної значущості, виділяється комплексна соціальна послуга патронату над дитиною, що створена з урахуванням найкращих інтересів дитини.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення патронату над дитиною» від 16.03.2017 року № 148, в якій визначено

механізм створення та організації діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в такій сім'ї, патронат над дитиною – це «тимчасовий догляд, виховання та реабілітація дитини в сім'ї патронатного вихователя на період подолання дитиною, її батьками або іншими законними представниками складних життєвих обставин» [3].

Послугу з патронату вперше в Україні було запроваджено міжнародною благодійною організацією «Партнерство «Кожній дитині». Місія організації – професійна допомога сім'ям, громадам та державі у забезпеченні права кожної дитини на зростання і розвиток у безпечному та сприятливому сімейному середовищі. Послугу запроваджено у 2009 році за підтримки Всесвітнього дитячого фонду в межах державного експерименту [6]. Починаючи із 2016 року за підтримки Міністерства соціальної політики Укра-

їни послугу патронату над дитиною запроваджено на національному рівні. Мережа сімей патронатних вихователів щороку розширюється, станом на 01.10.2020 року функціонувало 160 сімей патронатних вихователів, до яких було влаштовано всього 846 дітей. На території Запорізької області розвиток послуги повільний – функціонують 5 сімей патронатних вихователів, до яких всього влаштовано 16 дітей.

Питання розвитку послуги патронату над дитиною в Запорізькій області посідає важливе місце у соціальній сфері, оскільки за підсумками реалізації I етапу Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей [5] станом на 01.01.2019 року Запорізька область має найвищий рівень інституціалізації дітей – 2,43%.

За статистичними даними мережі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, надавачів соціальних послуг в об'єднаних територіальних громадах, станом на 31.12.2020 року на території Запорізької області нараховується 7934 сім'ї у складних життєвих обставинах, у яких проживає 14 286 дітей, що потребують підтримки та допомоги з боку держави і громади. Важливо зазначити, що із загальної кількості сімей, які опинились у складних життєвих обставинах, 1568 сімей, у яких проживають 3250 дітей, мають ризик соціального сирітства. Такі показники можуть свідчити про те, що є велика ймовірність потрапляння дітей до інституційних закладів і закладів інтернатного типу та, як наслідок, порушення права кожної дитини на виховання і розвиток в родині.

Крім того, значна частина дітей віком від 3 до 18 років, що опинились у складних життєвих обставинах, влаштована у заклади інтернатного типу. Так, на обліку служб у справах дітей (станом на 01.10.2020 р.) знаходилося 3741 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з яких 1056 – це діти-сироти. Із загальної кількості дітей в інституційних закладах знаходилося 455 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що становить 12,2%.

На території області функціонують: 28 інтернатних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що перебувають у сфері управління Міністерства освіти та науки; 5 центрів соціально-психологічної реабілітації дітей Запорізької області.

За даними Міністерства соціальної політики України, протягом 2017–2019 рр. у Запорізькій області зменшилася кількість дітей в інтернатах лише на 67 осіб, що є одним із найнижчих показників по всій Україні. Окрім того, Запорізька область лідує за показниками кількості дітей, які цілодобово перебувають в інтернатних закладах, що становить 95% від загальної кількості дітей у них [1].

Уповноважений президента України з прав дитини М. Кулеба, висвітлюючи питання функціонування

інтернатних закладів в Україні, зазначив, що «дев'яносто п'ять тисяч дітей (зі ста тисяч), які сьогодні перебувають в інтернатних закладах, мають батьків. Тобто, ймовірно, можуть жити із власним батьками... Щороку ми проводимо аналіз, згідно з яким близько п'ятнадцяти тисяч дітей мають батьків тільки де-юре. Де-факто ці батьки давно про них забули» [4].

Враховуючи той факт, що сучасна державна соціальна політика спрямована на підтримку та збереження сімей, сімейних цінностей, на законодавчому рівні запроваджено послугу догляду, виховання та реабілітації дитини у сім'ї патронатного вихователя як альтернативу інституційному догляду дитини у період подолання її батьками складних життєвих обставин та/або прийняття рішення щодо її подальшої долі. Про це у своїй щорічній доповіді про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні зазначила Уповноважена Верховної Ради України з прав людини Л. Денісова [2].

Тому, враховуючи вищезазначене, метою статті є вивчення актуального стану розвитку послуги патронату над дитиною та аналіз здійснюваної інформаційно-просвітницької діяльності надавачів соціальних послуг Запорізької області.

У 2020 році було проведено анонімне онлайн-опитування «Послуга патронату над дитиною», в якому взяло участь 46 працівників центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та надавачів соціальних послуг, які працюють у територіальних громадах Запорізької області та безпосередньо долучаються до інформаційно-просвітницької і консультаційної роботи з питання пошуку та первинного відбору кандидатів у патронатні вихователі, володіють інформацією щодо реальної ситуації на місцевому рівні. Опитування складалося з питань, які потребували як теоретичних знань про послугу патронату над дитиною, так і самооаналізу респондентів своєї здійснюваної роботи на території.

За результатами опитування було визначено, що респонденти мають:

- 49% коректних відповідей на питання про особливості навчання послуги та межі початку діяльності кандидата як патронатного вихователя. Це свідчить про недостатній рівень володіння специфічними знаннями про цю послугу. Наприклад, про обов'язкову наявність помічника патронатного вихователя, початок виконання обов'язків патронатного вихователя тощо;
- 67,4% коректних відповідей про права дітей на влаштування у родину патронатного вихователя;
- 90% коректних відповідей на питання про послугу патронату над дитиною, роль фахівця та шляхи пошуку кандидатів у патронатні вихователі, що може свідчити про знання ключової інформації про послугу патронату над дитиною.

Враховуючи зазначене вище, можна припустити, що респонденти мають достатній рівень

володіння базовими знаннями з питань патронату, частково ознайомлені із базовими нормативними документами, проте потребують підвищення та/або корекції знань.

Серед переваг послуги патронату над дитиною над іншими формами влаштування дітей та перебування в інституційних закладах були визначені та об'єднані у три основних групи такі: 1) переваги для дитини («родинні умови», «безпека», «уникнення травмуючих ситуацій», «зниження емоційної напруги»); 2) переваги для біологічної родини («можливість виправити ситуацію», «підтримка зв'язку з дитиною»); 3) переваги для надавачів соціальних послуг («дитина влаштовується у «свій» громаді, тобто наближеність», «тимчасовість послуги, що збільшує кількість охоплених нею дітей», «кваліфікація надавачів послуги»).

Варто враховувати, що більшість відповідей про переваги послуги насамперед спрямована на переваги для дитини, яка може бути влаштована під патронат, що розкриває суть послуги. Проте послуга патронату над дитиною має низку переваг і для патронатних вихователів, які, на жаль, були означені лише одним варіантом – «грошова підтримка». Таке ставлення спеціалістів до послуги патронату потребує особливої уваги, адже є важливою складовою частиною у процесі ефективного пошуку кандидатів у патронатні вихователі.

Респондентами було визначені такі ключові компетентності патронатних вихователів, як: базові знання з педагогіки, психології (догляд, виховання, реабілітація), права, вирішення конфліктних ситуацій; планування та робота в команді, що є коректним та важливим у процесі пошуку та первинного відбору кандидатів у патронатні вихователі. Проте, незважаючи на загальні знання, більшість опитаних припустилися помилок, зазначивши про формальні вимоги до кандидатів («наявність житла», «стан здоров'я», «проходження відповідного навчання» тощо), завдання вихователя під час надання послуги, особистісні якості («милосердя», «чуйність», «врівноваженість» тощо), а не власне компетентності. Відповідність формальним вимогам – це важливий критерій, проте ці результати показують, що означене питання викликало у респондентів труднощі та потребує висвітлення.

Ймовірними причинами відсутності кандидатів у патронатні вихователі на територіях були зазначені: тривалість навчання та його вартість для кандидатів; страх (не впоратись, перед новим) та велика відповідальність; невідповідність потенційних кандидатів формальним вимогам; низький соціально-економічний рівень громадян на території («недостатність матеріальних ресурсів»).

Особливої уваги заслуговує варіант відповіді «наявність інтернатних закладів на території», який може свідчити про стереотипність мислення та

шаблонність у роботі: наявність інтернатів – швидкий, відпрацьований та найпростіший варіант вирішення складної ситуації. Проте така позиція не враховує потреби та права вилучених із родини дітей та має негативні наслідки у розвитку та соціалізації. Водночас щодо реальної потреби у створенні сімей патронатних вихователів на територіях, на думку фахівців, було зазначено таке: 71,7% зауважили про необхідність розвитку послуги на території та потребу у створенні патронатних сімей; 28,3% зазначили про відсутність потреби, а 21,8% вважають, що на території відсутня потреба у створенні сімей патронатних вихователів через те, що «відсутні кандидати», «малочисельна громада», «сім'ї, які перебували на обліку сімей, які опинились у складних життєвих обставинах, знаходили спосіб змінити своє життя на краще»; 6,5% респондентів відповіли, що на території відсутня потреба, оскільки «молодь бажає працевлаштуватися за кордоном».

Проте, зважаючи на те, що на території Запорізької області функціонують всього п'ять родин патронатних вихователів за наявності 67 територіальних громад, потреба у створенні таких сімей стає очевидною.

Узагальнюючи відповіді учасників на питання про власні дії щодо розвитку послуги патронату над дитиною на території, можна відстежити тенденцію до вибору розповсюдження рекламної продукції як основного методу діяльності – 95,7%, що, з одного боку, є популярним та доступним способом інформування населення та охоплення широкої аудиторії, а з іншого боку, потребує додаткової взаємодії з населенням та високого рівня теоретичної підготовки фахівців, що не завжди є реальним. Також 47,7% серед форм своєї просвітницької діяльності відзначили проведення бесід та консультування населення, але часто з нецільовою аудиторією.

Здійснене дослідження змісту та ефективності діяльності надавачів соціальних послуг шляхом проведеного збору даних, його аналіз та інтерпретація виявили основні причини наявних проблем розвитку послуги патронату над дитиною в Запорізькій області. Таким чином, було визначено, що:

1. Респонденти переважно володіють базовими знаннями щодо послуги патронату над дитиною. Проте у власних судженнях використовують некоректні формулювання, що може свідчити про їхній недостатній чи поверхневий рівень обізнаності з теми.

2. Відсутність кандидатів у патронатні вихователі може бути спричинена малоефективністю та одноманітністю інформаційно-просвітницької діяльності (одностороння діяльність без зворотного зв'язку та взаємодії), впевненістю недосвідчених спеціалістів у спроможності сімей, які опиняються у складних життєвих обставинах, вирішувати проблеми самостійно.

3. Знання, навички респондентів потребують розширення, корекції та практичного відпрацювання.

Варто зазначити, що, окрім знань із теми, для ефективного результату здійснених інформаційно-просвітницьких заходів необхідно чітко продумати мету, зміст і організацію заходів. Тому на основі отриманих результатів були розроблені рекомендації та визначені суттєві заходи для покращення процесу розвитку послуги патронату над дитиною:

1. Щодо роботи з населенням важливі: розуміння необхідного/бажаного результату (чітка мета – чіткий результат); чітка програма (сценарій, план) із завданнями, відповідна цільовій аудиторії; «яскравий» формат (влучна назва, гасло, атрибути); залучення партнерів, спеціалістів із цього напрямку; реклама заходів, інформаційна підтримка ЗМІ, використання сучасних засобів спілкування; заохочення учасників та демонстрація підсумків здійсненої роботи; акцент на позитивний досвід діючих патронатних вихователів.

2. Щодо роботи із керівництвом важливі: аргументування важливості та необхідності послуги на території; розкриття унікальності та переваг послуги для дітей та сімей, які опинились у складних життєвих обставинах; налагодження взаємодії суб'єктів соціальної роботи з метою впровадження послуги з патронату; сприяння у підвищенні професійної компетентності надавачів соціальних послуг із розвитку послуги патронату над дитиною.

Таким чином, здійснений аналіз стану розвитку послуги патронату над дитиною в Запорізькій області, відповідних для цього умов дає змогу визначити подальші стратегії як професійного самовдосконалення фахівців, так і безпосереднього процесу розвитку послуги патронату над дитиною в Запорізькій області.

ЛІТЕРАТУРА

1. Деінституціалізація: моніторинг закладів інституційного догляду та виховання дітей 2017–2019. URL: <https://www.msp.gov.ua/content/deinstitalizaciya.html>
2. Денісова Л. Доповідь Уповноваженої Верховної Ради України з прав людини за 2019 рік. Київ, 2020. С. 75. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua>
3. Деякі питання здійснення патронату над дитиною : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.03.2017 р. № 148. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/148-2017-%D0%BF>
4. Кулеба М. Реформа інтернатів. URL: <https://www.unian.ua/society/10879898-mikola-kuleba-z-derzhbyudzhetu-na-internati-vidilyayetsya-12-milyardiv-griven-ale-voni-ydut-ne-na-ditinu-a-na-primishchen-nya-opalennya-utrimannya-personalu-dlya-ditey-koristi-nemaye.html>
5. Про національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.08.2017 р. № 526-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-%D1%80>
6. Роль сім'ї у задоволенні потреб дитини: ресурси та фактори ризику: методичний посібник для тренера. Київ : Партнерство «Кожній дитині», 2017. 36 с. С. 13.

REFERENCES

1. Deinstytutsializatsiya: monitorynh zakladiv instytutitsynoho dohlyadu ta vykhovannya ditey 2017–2019 [Deinstitutionalization: monitoring of institutions of institutional care and upbringing of children for 2017–2019]. URL : <https://www.msp.gov.ua/content/deinstitalizaciya.html>
2. Denisova L. (2020) Dopovid Upovnovazhenoyi Verkhovnoyi Rady Ukrayiny z prav lyudyny za 2019 rik [Report of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine on human rights for 2019]. P. 75. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua>
3. Deyaki pytannya zdiysnennya patronatu nad dytynoyu : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 16.03.2017 r. № 148. [Some issues patronage of a child: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of March 16, 2017 № 148] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/148-2017-%D0%BF>
4. Kuleba M. Reforma internativ [Reform of boarding schools] URL : <https://www.unian.ua/society/10879898-mikola-kuleba-z-derzhbyudzhetu-na-internati-vidilyayetsya-12-milyardiv-griven-ale-voni-ydut-ne-na-ditinu-a-na-primishchennya-opalennya-utrimannya-personalu-dlya-ditey-koristi-nemaye.html>
5. Pro natsionalnu stratehiyu reformuvannya systemy instytutitsynoho dohlyadu ta vykhovannya ditey na 2017–2026 roky ta plan zakhodiv z realizatsiyi yiyi I etapu : Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 09.08.2017 r. № 526-r [On the national strategy for reforming the system of institutional care and upbringing of children for 2017-2026 and the action plan for the implementation of its first stage: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 09.08.2017 № 526-r] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-%D1%80>
6. Rol simyi u zadovolenni potreb dytyny: resursy ta faktory ryzyku: metodychnyy posibnyk dlya trenera [The role of the family in meeting the needs of the child: resources and risk factors: a guide for the coach]. Kyiv: Partnership for Every Child, 2017. 36 p. S. 13.